

Tessin i fokus

Nicodemus Tessin d.y. som kungligt råd. Porträtt signerat av Georg Desmarées 1723.

*Knappast någon
arkitekt har spelat en så
stor roll i svensk historia
som Nicodemus Tessin d.y.
Kring hans person
inrättades den myndighet
som sedan dess haft ansvar
för de nationella
byggnadsmonumenten.
I dag för Fastighetsverket
traditionen vidare.*

Som det karolinska enväldets arkitekt dominerade Nicodemus Tessin d.y. (1654–1728) hela den samtida arkitekturscenen och förblev i mycket en portalgestalt i svensk arkitektur även under kommande århundraden. Med Stockholms slott, som Tessin aldrig fick se fullbordat under sin livstid, tog han ett samlat arkitektoniskt grepp på huvudstadens centrum och där, liksom i det egna palatset vid Slottsbacken, tillämpade Tessin lärdomarna från romersk och fransk arkitektur på ett för svenska förhållanden nydanande sätt. Hans slotts- och kyrkoprojekt kom att utgöra förebilder för den klassicistiskt präglade byggnadskonst som under lång tid skulle komma att bli dominerande i vårt land.

Nicodemus Tessins lysande karriär och maktposition är enastående för svenska förhållanden och på många sätt även för barockens Europa. Han var inte bara kunglig arkitekt, utan även en betydande ämbetsman och skicklig organisatör. Kring hans person och ämbete inrättades i och med slottsbygget den myndighet som alltsedan dess haft ansvaret för de nationella byggnadsmonumenten – Överintendentsämbetet – och vars uppgifter i dag till stor del handhas av Statens fastighetsverk.

Ett internationellt perspektiv

Inte sedan det tidiga 1900-talet, då Ragnar Josephson presenterade sitt monumentala tvåbandsverk om arkitekten, har Tessin varit föremål för ett så stort intresse och sådana fördjupade forskningsinsatser som just nu, i början av 2000-talet. Men det som skiljer 1910- och 20-talens mer nationellt inriktade ansatser från dagens forskningsprojekt är i hög grad det vidgade, internationella perspektivet.

Under hösten 2002 visades på Nationalmuseum utställningen *Nicodemus Tessin d.y. – Kunglig arkitekt och visionär*, som belyste Tessins mångskiftande verksamhet som kunglig arkitekt,

överintendent och samlare, men även som aktör på den europeiska arkitekturscenen. Och när Nationalmuseum i samarbete med Arkitekturmuseet och Kungliga Husgerådskammaren i september anordnade ett internationellt symposium om arkitekten, *Nicodemus Tessin the Younger. Sources–Works–Collections*, var det framförallt för att sätta fokus på Tessin och hans europeiska samtid snarare än att belysa hans insatser som arkitekt på svensk botten och hans betydelse för den inhemska arkitekturen.

Behovet av att studera och granska Nicodemus Tessins gränsöverskridande verksamhet utifrån ett bredare, internationellt perspektiv har länge gjort sig känt, inte minst med tanke på att eklektikern Tessin var förankrad i en europeisk tradition och hämtade sina förebilder i en internationell klassicism. Att möjliggöra för internationella forskare att ta del av de betydande samlingar av ritningar och annat källmaterial som Tessin bringade samman under sin livstid, och vilket utgör en rik källa till kunskap om den europeiska arkitekturen under barocken, har liksom varit en angelägen fråga. Tillgänglighöret av detta viktiga material i svenska museer och arkiv är också syftet med det stora internationella forskningsprojekt, *Tessin Research Project*, som sedan några år bedrivs vid Nationalmuseum. Ett antal publikationer har redan utkommit, däribland en faksimilutgåva av Tessins katalog över de egna samlingarna, hans reseanteckningar från studieresor samt en inredningstraktat.

Insamlad kunskap

Tessin etablerade på sina studieresor under 1670- och 80-talen personliga relationer till ledande arkitekter i Italien och Frankrike, som Carlo Fontana i Rom och André Le Nôtre i Paris, och dokumenterade själv med penna och papper både den samtida europeiska arkitekturutvecklingen och den klassiska arkitekturens grunder och tillämpning under renässans och tidig barock. Hans ambition var att inhämta så mycket kunskap som möjligt, inte enbart på arkitekturens område utan även inom bildhuggeri, måleri, trädgårdskonst, iscensättningar av fester och ceremonier, fontäner och mekanik – alla de områden som en kunglig arkitekt förväntades behärska. Här låg Sverige ohjälpligt efter de ledande kulturländerna i Europa, och i den mängd ritningar, böcker och gravyrer som Tessin inköpte under sina resor och genom ombud lät införskaffa, fanns i koncentrerad form en samlad kunskap om konsten och arkitekturen som var unik för sin tid och framstår än mer enastående i dag – ett mäktigt dokument över den europeiska arkitekturutvecklingen under det sena 1600-talet och under 1700-talets första decennier.

Dessa aspekter på Tessins mångskiftande verksamhet och hans nära relation till sin europeiska samtid utgjorde ett naturligt avstamp för det stora tredagarssymposiet som samlade deltagare från Europa och USA, och där många av forskarna närmast sig Tessin utifrån andra utgångspunkter än dem som svenska forskare naturligt har kommit att fokusera på.

En given startpunkt utgjorde Elisabeth Kievens mäktiga exposé över Rom på Tessins tid. Arkitekten Berninis stad var det självklara målet för den första studieresan och där Tessin kom att vistas i närmare fem år. Här bedrev Tessin intensiva studier, tecknade och dokumenterade metodiskt det han såg i avsikt att senare kunna använda sig av detta material som en form av bildbank. Tessins estetiska ideal hade for-

mats tidigt och han hade genom fadern Nicodemus Tessin d. ä:s studiematerial och gravyrer redan stiftat bekantskap med den romerska arkitekturen under sina tidiga utbildningsår. Många utländska arkitekter och konstnärer var verksamma i Rom vid denna tid och det var en dynamisk och stimulerande miljö för den unge arkitekten, där han knöt viktiga kontakter med de ledande arkitekterna.

Flera av föreläsarna, bland andra Börje Magnusson, Patricia Waddy och Giuseppe Bonaccorso, belyste i sina anföranden framväxten av en mer ordnad arkitekturundervisning vid konstakademien i Rom och där Tessin sannolikt deltog, även om inga konkreta belägg finns för det. En av lärarna var arkitekten Carlo Fontana, och här genomgick eleverna en undervisning i tre nivåer där de lärde sig utföra ritningar av arkitekturdetaljer samt att göra fasader, planer och sektioner av större arkitekturpartier för att senare övergå till att presentera och forma egna projekt eller 'inventioner'. Här förberedde Tessin sig för de uppdrag han sedermera skulle komma att få som kunglig arkitekt i Sverige, och bland uppvisningsstyckena märks triumfbågar, kungliga gravmonument och tronsalar. Inflytandet från Bernini och Fontana är påtagligt, men som framkom på symposiet hämtade Tessin även förebilder och manér från i dag mer okända arkitekter och skulptörer verksamma i Rom, däribland Abraham Paris och Giovanni Paolo Schor, vars namn Tessin återgivit på flera ritningar som en upplysning om källan.

Vår förste konsthistoriker

Innan Tessin 1677 lämnade Rom fick han inför mästaren Bernini själv avlägga en form av examination, och kunde med denna examen i sin hand återvända till Stockholm där han redan utnämnts till hovarkitekt. Hemresan gick genom Toscana och Veneto med stopp i Florens, Bologna och Venedig, där Tessin studerade arkitekturen och de stora konstskatterna på plats samt förvärvade böcker och gravyrer att tillföra den ständigt växande samlingen. Tessins medvetna urval och tydliga föreställning om vilka kvaliteter som skiljde god arkitektur från dålig i den historiska och samtida byggnads-

konsten diskuterades på symposiet av bland andra Thomas Dacosta Kaufmann, som i Tessin tyckte sig se Sveriges förste konsthistoriker, långt före det att konsthistorien som disciplin var född. Svaret tycks nog ligga i Tessins italienska utbildning och hemhörighet i klassicismen. Det var i Italien som Tessins smak formades och hans konstnärliga ideal fanns här, men även i Frankrike där han tillbringade två år i slutet av 1670-talet.

I Paris och Versailles stod trädgårdskonsten på programmet och Tessin ägnade stor omsorg och möda åt att detaljstudera boskéer, parterrer, fontäner och kaskadmurar under sin vistelse här. Den store trädgårdsarkitekten André Le Nôtre tog personligen emot i Versailles, ett avgörande möte vars betydelse för Tessin och för svensk trädgårdskonst Magnus Olausson, Thomas Hedin och Béatrix Saule mångsidigt belyste i sina olika anföranden på symposiet. Det var inför uppgifter som bland annat Drottningholms lustträdgård som det var viktigt för Tessin att inhämta de senaste nyheterna i de praktfulla franska trädgårdarna för att sedan söka anpassa till ett kärvare svenskt klimat och bergigare terräng.

Även inredningskonstens teori och praktik studerade Tessin i Paris, där han kunde syna pågående arbeten och utvecklingen då det gällde fast och lös inredning, möbler och dekorationsscheman – allt med krav på vederbörlig representativitet och ceremoniel. Här förberedde sig Tessin för de stora uppgifterna som kunglig arkitekt; ansträngningar som skulle nå sin höjd i arbetet med det nya kungliga slottet i Stockholm. Daniel Cronström, som var svensk envoyé i Paris, var Tessins ombud i Paris och med honom brevväxlade Tessin i nära tjugofem år. Deras korrespondens ger en tydlig bild av hur Tessin på hemmaplan ständigt vill hålla sig informerad om den senaste utvecklingen på inredningskonstens område. Genom Cronströms verksamhet utökades samlingen av gravyrer och förlageteckningar ständigt och överintendenten Tessin lyckades, som Jérôme de la Gorce visade, verkligen hålla sig à jour med utvecklingen i Paris då det gällde inredningar, konsthantverk och möbler.

En ram till den absoluta makten

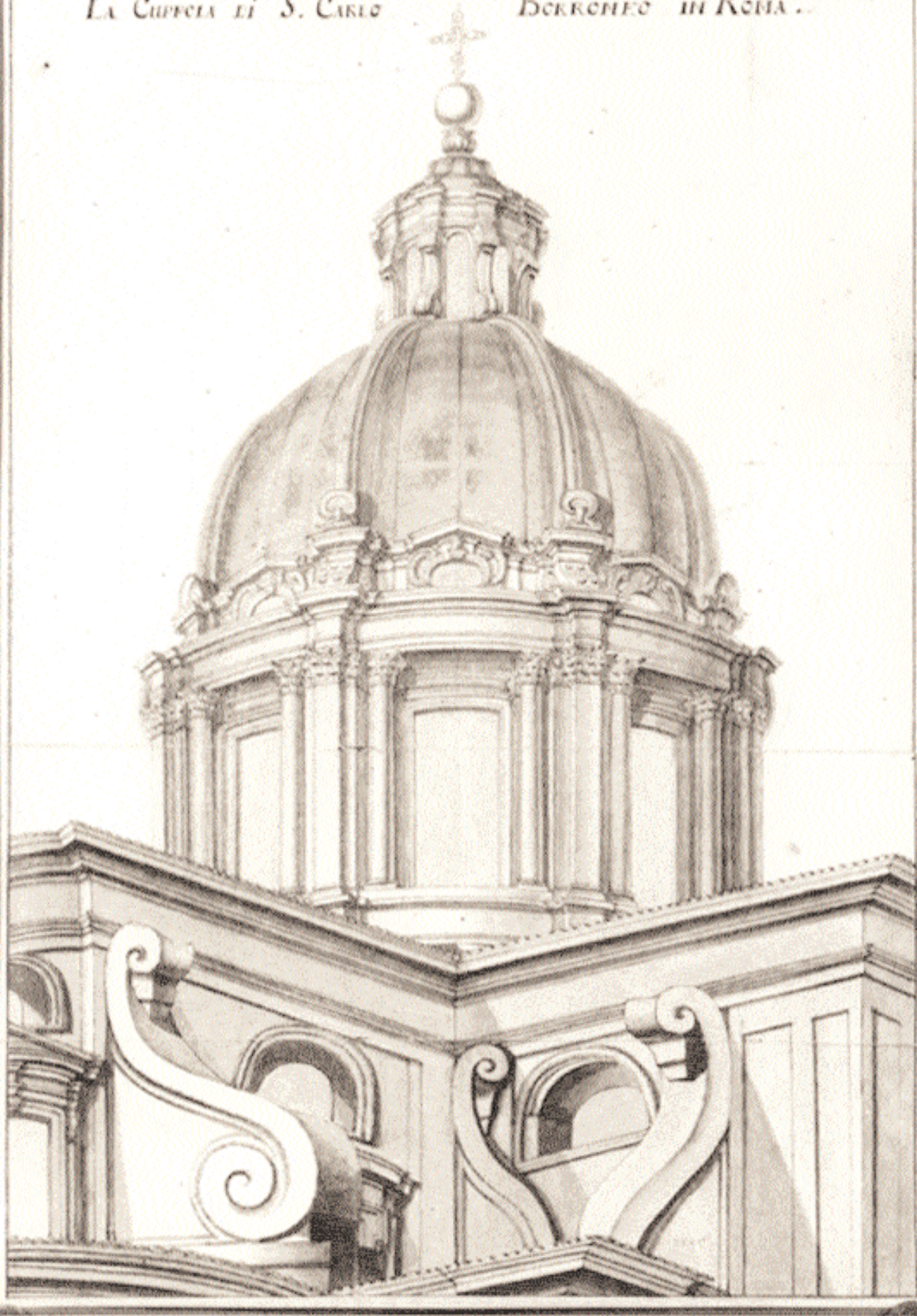
Tessin skulle komma att återvända till både Italien och Frankrike på en längre studieresa i slutet av 1680-talet, då han även besökte Holland och Flandern, en vistelse som trädgårdshistorikern Erik De Jong från Amsterdam kunde redogöra för på symposiet genom sina studier av Tessins resedagböcker och ritningar.

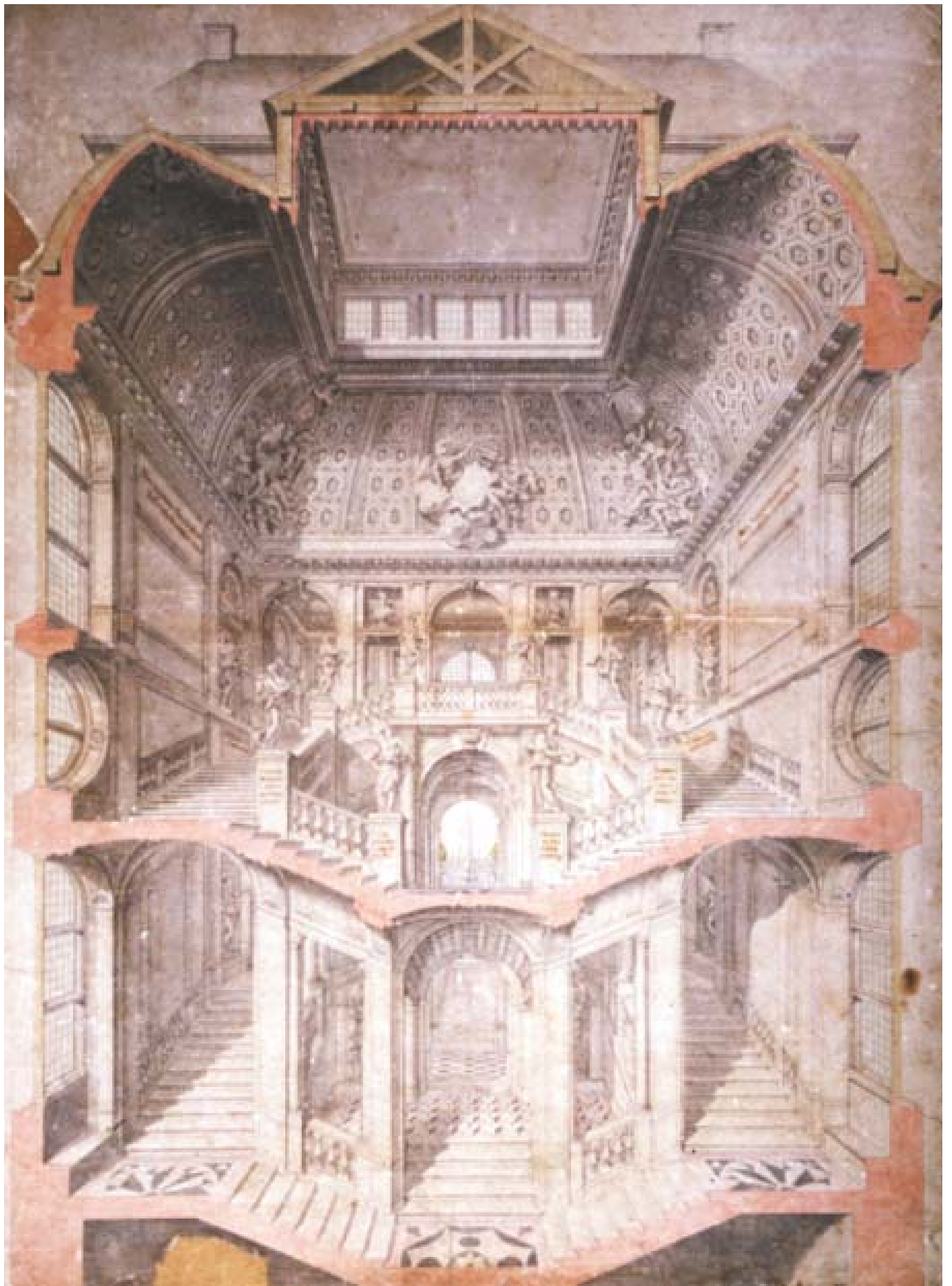
Hur Tessin använde sig av sin stora ritningssamling i sin verksamhet som överintendent, bland annat i arbetet med att iscensätta kungliga fester och begravningar, belystes av Márten Snickare, som tydligt illustrerade hur Tessin begagnade sig av de europeiska förebilderna, i detta fall gravyrer av begravningsarrangemang av Jean Berain och Gianlorenzo Bernini, vilka han modifierade och kompletterade i syfte att skapa en ny, sammansatt helhet. Tessins arbete inriktades i hög grad på att ge fysisk ram åt den absoluta kungamakten och tydliggöra det budskap om makt och värdighet som man önskade förmedla. Detta fick ett tydligt uttryck inte minst vid uppförandet av det nya slottet. De estetiska förebilderna fanns i Italien och Frankrike och där hämtades även många av de skickliga konstnärerna och hantverkarna till slottsbygget. Till en byggnad som Stockholms slott skulle endast de främsta förebilderna och bästa krafterna samverka. Tessin fick även i uppdrag att rita ett kungligt slott åt den danske kungen Kristian v, ett projekt som aldrig realiserades. Inte heller de förslag till ombyggnad av Louvren, det kungliga slottet i Paris, som Tessin presenterade för Ludvig xiv 1705, skulle förverkligas. Båda projekten visar prov på en internationell barock med starkt inflytande från Bernini, men Guy Walton gav på symposiet även en mer inträngande analys av det första Louvreprojektet. Tessin sökte genom dessa projekt etablera sig som en av de tongivande arkitekterna i Europa, men rön-te trots allt föga framgång. Det visar dock tydligt på Tessins ambition att vara en aktör på den europeiska arkitekturscenen.

Kupolen till San Borromeo vid Via del Corso i Rom. Teckning av Tessin från 1673.

LA CUPOLA di S. CARLO

BORRONEO in ROMA.

Ritning med förslag till dekor av trapphuset i Drottningholms slott där Tessin visar sin skicklighet som tecknare. Ritningen som sändes hem från Rom kan tillsammans med andra hemskickade ritningar ha varit en bidragande orsak till att den blott 22-årige Tessin utnämndes till hovarkitekt.

Det tessinska arvet

Flertalet gånger under symposiet berördes frågan om hur nationell Tessins arkitektur egentligen är. Frågan tycks på sätt och vis felaktigt ställd. Avsikten var naturligtvis inte att skapa en nationell arkitektur utan att göra Sverige delaktigt i den stora europeiska kulturen. Det var en internationell barockklassicism som Tessin bekände sig till och avsikten var inte att uttrycka en nationell särart. Det var först under 1800- och 1900-talen som Tessins arkitektur fick en nationell etikett, i nationalromantisk anda. Detta motsäger dock inte det nationella program som var vägledande för Tessins verksamhet som överintendent, organisatör, kunglig arkitekt och ceremonimästare.

På samma sätt som Tessin såg sin roll i arbetet med rikets byggnader som ett nationellt uppdrag var avsikten även att hans stora samling av böcker och ritningar skulle tjäna ett större syfte och komma riket till del. Sonen Carl Gustaf skulle axla faderns roll som överintendent och samlare och han hade tidigt fått i uppdrag att utöka samlingen, vilket han också gjorde under sina långa vistelser i Europa på 1710-talet. Denna skulle senare under 1700-talet alltmer få karaktär av offentlig samling, vilket Merit Laine redogjorde för på symposiet, och den var i

hög grad tänkt att fungera som en nationell tillgång. Respekten för det tessinska arvet skulle också komma att fortleva med överintendenter som Carl Härleman och Carl Fredrik Adelcrantz, son till Tessinmedarbetaren Göran Josuae Törnquist.

Stockholm och slottet

Symposiets sista dag samlades deltagarna på Stockholms slott för en mer handfast genomgång av Tessins verksamhet med utgångspunkt i slottet och Tessinska palatset, de byggnader som arkitekten skapade för huvudstadens centrum och som var det enda som kom till utförande i det stora projektet för slottsomgivningarna från 1713.

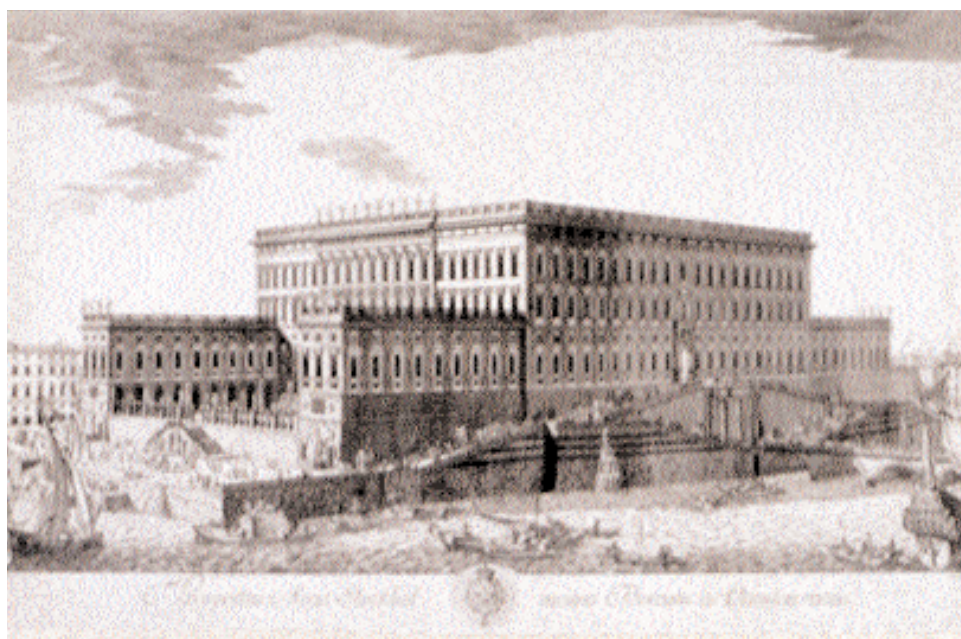
Birgitta von Haslingen beskrev inledningsvis Tessins verksamhet med utgångspunkt i hans egen traktat om byggnadskonsten från 1714, där Tessin sammanfattar några av den klassiska arkitekturens grundsatser såsom de givits av Vitruvius, Alberti och Palladio. Ledorden är styrka, bekvämlighet och skönhet, och Tessin anger även förebilder i samtida fransk och italiensk arkitektur i syfte att sätta upp goda exempel för den svenska arkitekturens gynnsamma utveckling. Texten är också kryddad med en mängd praktiska råd avseende de svenska byggnadsmaterialen och de förutsättningar som finns för att skapa vackra och beständi-

ga byggnader i vårt klimat. För första gången på symposiet berördes också arkitektens praktik, och Tessin framstod nu inte enbart som en estetiskt och historiskt medveten arkitekt utan i hög grad som en pragmatisk och erfaren byggmästare.

Betoningen denna dag låg således i hög grad på Tessins verksamhet i Sverige och Stockholm. Martin Olin redogjorde för hovstallsprojektet på Helgeandsholmen och Göran Alm gav en fyllig introduktion till Tessins kyrkoarkitektur. Arkitekten Carl Wärn berättade om arbetet med den stora trämodellen av slottstrakten i enlighet med Tessins slottsomgivningsprojekt, och som utgjorde centrum i Nationalmuseums utställning. Att översätta en tvådimensionell plan till tredimensionell verklighet erbjöd givetvis en mängd svårigheter, särskilt som flera perspektiv av de byggnader som Tessin tänkte skulle ingå i denna kungastad för Karl XII inte finns bevarade. Arkitekten Calle Althoff talade avslutningsvis om färgsättningen av Stockholms slott, om Tessins intentioner och hans efterträdare (se även tidigare artiklar i Kulturvärden nr 1 1998). Denna nationella färgsättningsfråga, okänd för många av de utländska deltagarna, väcker givetvis intressanta frågeställningar kring olika tiders reception av den tessinska arkitekturen och hur bilden av den har

förändrats med skiftande stilideal. Man har i dag svårare att förlika sig med sekelskiftets mörkare och mer mättade färgpalett och ser gärna ett ljusare och lättare tessinskt slott. Dessa restaureringshistoriska aspekter på Tessins arkitektur rymdes dock inte i det digra programmet, men kommer säkerligen att aktualiseras i framtiden. För ett är säkert: Tessins konstnärliga kvarlåtenskap i form av ritningar, projekt och utförda byggnader, och senare generationers förhållningssätt till detta tessinska arv, kommer att utgöra ett rikt och bördigt forskningsfält i många år framöver. ■

*Rebecka Millhagen;
Fil. mag. i konsthistoria*

Stockholms slott från nordost. Här framträder tydligt de lägre flyglar som Tessin lade till i de södra och norra längornas förlängning. Flyglarna fungerar som förmedlande länk mellan slottets väldiga skala och den omgivande bebyggelsen. Gravyr av Jean Eric Rehn.